

De grens van het betamelijke

Constantijn Huygens' intieme relatie met Béatrix de Cusance in brieven en gedichten (1656)*

Ineke Huysman

Viole de gambe en désordre'

Vostre instrument, Duchesse, est fort dans
mon estime:

C'est pitié de le veoir toucher si rarement,

Car, si je l'entreprends, et l'enjambe et l'anime,

Il respond à mes coups, et vigoureusement.

Que si, pour en jouer le grand bransle
à la mode

Et nous en réjouir à deux tout nostre soul,

J'y trouve une cheville, à dire en quelque trou,

Ne voulez vous pas bien qu'on vous en
acommode?

Viola da gamba in het ongerede

Uw instrument, Hertogin, staat hoog in
mijn achtig:

Het is jammer om te zien dat het
zo zelden wordt bespeeld,

Want als ik het ter hand neem, tussen
mijn benen klem en tot klinken breng,
Beantwoordt het mijn slagen, en dat op
krachtige wijze.

Als ik, om er de grote branle volgens de
mode op te spelen,

En om ons er samen over te verheugen tot
we er genoeg van hebben,

Bij wijze van spreken een stemschroef vind
in een of ander gat,

Wilt u dan niet graag dat men deze aan u
aanpast?

Dit epigram schreef Constantijn Huygens voor Béatrix de Cusance, hertogin van Lotharingen, toen hij van 8 april tot 22 juni 1656 voor een werkbezoek in Brussel verbleef.² Samen met raadsheer Aernout van Beaumont kwam hij er namens de Nassause Domeinraad zaken regelen over de vorderingen van het Oranjehuis op de Spaanse schatkist op grond van de bepalingen van de Vrede van Munster.

* Met dank aan Jos Gabriëls, Margriet Lacy, Ad Leerintveld, Rudolf Rasch en Arnaud Sicoux.

¹ Brussel, 18-5-1656, in: *Béatrix en Constantijn. De briefwisseling tussen Béatrix de Cusance en Constantijn Huygens*. I. Huysman en R. Rasch (eds.) (Amsterdam 2009) nr. 31.

² R. Rasch, 'Constantijn Huygens in Brussel op bezoek bij Leopold Wilhelm van Oostenrijk 1648-1656', *Revue Belge de Musicologie* 55 (2001) 127-146; J.H.W. Unger, 'Dagboek van Constantijn Huygens', *Oud Holland* 3 (1885) 1-87, aldaar 59; H.A. Hofman, *Constantijn Huygens (1596-1687). Een christelijk-humanistisch bourgeois-gentilhomme in dienst van het Oranjehuis* (Utrecht 1983) 258-266.

Ook moest hij onderhandelen over het geschil tussen het Oranjehuis en Marguérite Isabelle de Merode, gravin van Isenghien, weduwe van Philippe-Lamoral de Gand dit Vilain, graaf van Isenghien.³ Constantijn maakte van zijn verblijf te Brussel een uitvoerig verslag met de titel ‘Negotiatie tot Brussel’ (2 april-27 juni 1656).⁴ Hierin noteert hij ook dat hij enkele malen contact met de hertogin van Lotharingen had.

Wie was deze hertogin van Lotharingen, en hoe is het mogelijk dat de keurige Constantijn Huygens zo’n gewaagd en intiem gedicht voor haar schreef? Béatrix de Cusance werd hertogin van Lotharingen toen ze op 2 april 1637 in het huwelijk trad met hertog Karel IV de Vaud mont. Laatstgenoemde was op dat moment echter reeds tien jaar getrouwd met Nicole van Lotharingen. Tevergeefs probeerde hij onder dit eerste huwelijk uit te komen door het door de Paus ongeldig te laten verklaren. De kwestie rond het frauduleuze huwelijk met Béatrix zou jarenlang onderwerp van berichtgeving zijn in heel Europa. Uiteindelijk werd de echtverbintenis ongeldig verklaard, maar Béatrix bleef zich manifesteren als hertogin van Lotharingen. Op haar sterfbed in 1663 zou zij alsnog met hertog Karel trouwen.

Hertog Karel werd van 1654 tot 1659 door de Spanjaarden gevangen gehouden op verdenking van collaboratie met de Fransen. In die periode verbleef Béatrix in de Zuidelijke Nederlanden, waar zij in 1652 bij de familie Duarte in Antwerpen Constantijn Huygens leerde kennen. De muzikale kring rondom deze familie is de verbindende schakel geweest in de vriendschap tussen Béatrix en Constantijn.⁵ In dit besloten milieu, te midden van muzikale vrienden en familie, bouwden zij een innige relatie op, die tien jaar later tot een einde zou komen door het overlijden van Béatrix. Ook al vertoonden hun persoonlijke afkomst, religieuze achtergrond en maatschappelijke positie grote verschillen, hun gezamenlijke passie voor muziek legde de basis voor een sterke en vertrouwelijke band.

In 1656 verbleef Béatrix met haar twee kinderen in haar Brusselse stadspaleis, het Hôtel de Berghes. Zij vermaakte zich daar prima, tot groot ongenoegen van hertog Karel, die nog steeds in Spanje gevangen werd gehouden en op afstand niet veel kon uitrichten. Hoewel Constantijn op 8 april in Brussel was gearriveerd, had hij Béatrix niet meteen een bezoek gebracht. Op 16 april schreef hij twee gedichten voor haar: ‘  la Duchesse de Lorraine’ en ‘Visite faillie’, waarin hij zijn frustratie uit dat hij haar niet kan bezoeken.⁶ Vermoedelijk heeft hij de gedichten bij haar laten be-

3 *Madame de Gand*, zoals haar achternicht Béatrix de Cusance haar noemde, maakte aanspraak op de bezittingen uit de nalatenschap van Filips Willem (1554-1618), de kinderloos gestorven oudste zoon van Willem van Oranje. Constantijn Huygens had opdracht uitstel te verkrijgen voor een proces bij het Leenhof van Brabant dat de gravin voerde om financiële compensatie te ontvangen voor ten onrechte verkochte bezittingen.

4 ‘Negotiatie tot Brussel’, 2-4-1656 t/m 27-6-1656, p. 36 (Koninklijk Huisarchief in Den Haag (KHA), Archief Constantijn Huygens (G1), inv. nr. 7-2).

5 Vgl. R. Rasch, ‘The Antwerp Duarte family as musical patrons’, in: I. Bossuyt, E. Schreurs en A. Wouters (eds.), *Orlandus Lassus and his time* (Ogplabbeek 1995) 415-429.

6 *Béatrix en Constantijn*, nr. 33.

zorgen, want in zijn reisdagboek noteert hij: ‘Den 16en [aprilis] Paeschdagh [...] de hertoginne van Lorrain van mijne komst kennisse gekregen hebbende, doet mij groeten ende complimenten’.⁷ Twee dagen later stuurde Béatrix hem vier flessen Bourgondische wijn, en op 19 april bracht hij haar dan eindelijk een bezoek: ‘Den 19en [aprilis] [...] heb ick de hertogin van Lorrainen wesen begroeten’.⁸ Pas op 29 mei vermeldt hij in zijn verslag weer een bezoek aan Béatrix, wat overigens niet wil zeggen dat hij haar in de tussentijd niet heeft gezien. Het eerder geciteerde gedicht ‘Viola da Gamba in het ongerede’, gedateerd op 18 mei 1656, wekt in ieder geval de indruk dat er intussen sprake was van een wel zeer intieme relatie.

Gedichten

In totaal zijn er twaalf gedichten van Constantijn voor Béatrix bewaard gebleven.⁹ Ze vallen alle in de categorieën gelegenheidsgedichten en/of epigrammen. Constantijn definieert epigrammen als ‘pundichten’ of ‘sneldichten’:

Vraecht ghij wat Sneldicht voor een Dicht is?
Het is een Dicht dat snel en dicht is.¹⁰

Met ‘dicht’ bedoelt Constantijn dat een epigram geen woord te veel mag bevatten en met ‘snel’ dat er vaart in het gedicht moet zitten en dat het bovendien gevat, scherp of levendig moet zijn. Zelf vond Constantijn zijn sneldichten minder belangrijk dan zijn andere dichtwerk, maar deze bescheidenheid was waarschijnlijk geveinsd. Het paste een persoon in zijn positie als secretaris van de stadhouder niet om met zijn verzen veel aandacht te trekken. Hij was ook bang over te komen als iemand die zich te veel vrije tijd toe-eigende.¹¹ Met *sprezzatura* (gespeelde nonchalance) wekt Constantijn de indruk dat deze vrijetijdsbesteding voor hem bijzaak is. In werkelijkheid echter blijkt uit zijn zorgvuldigheid, zijn strenge selectie en de aangebrachte verbeteringen dat hij een perfectionist is en aan de gedichten waarschijnlijk juist heel veel tijd besteedt. Constantijn heeft meer dan drieduizend epigrammen in verschillende talen geschreven. De thema’s betreffen soms een bepaalde persoon, enkele zijn humoristisch, sommige serieus of religieus, en er zijn er ook die behoorlijk vulgair zijn.¹²

De thema’s in de gedichten van Constantijn voor Béatrix zijn vooral muziek, verwantschap, verlangen, geschenken, dankzeggingen en raadsels. Daarbij verwerkt hij

7 ‘Negotiatie tot Brussel’, 36.

8 *Ibidem*, 37.

9 Deze twaalf gedichten zijn uitgegeven in *Béatrix en Constantijn*.

10 C. Huygens, *De Gedichten van Constantijn Huygens* IX. J.A. Worp (ed.) (Groningen 1899) 7. Zie ook T. ter Meer, *Snel en dicht. Een studie over de epigrammen van Constantijn Huygens* (Amsterdam 1991).

11 Ter Meer, *Snel en dicht*, 47-51.

12 A. Leerintveld, *Constantijn Huygens. De collectie in de Koninklijke Bibliotheek* (Amersfoort 2013) 106-108.

in deze verzen ironie, plagerijtjes, erotische toespelingen en dubbelzinnigheid. De gedichten voor Béatrix passen in de traditie van de galante poëzie die is beïnvloed door de omgangsvormen in de Franse salons. Daar kon men *noblesse du coeur* verwerven door middel van conversatie, waarbij verfijnd taalgebruik werd gebezigd en passende literatuur werd gelezen. Adellijke afkomst voldeed niet langer om mee te tellen. Het ideaal van de *honnête homme* dat Constantijn hoog in zijn vaandel had staan, sloot uitstekend aan bij deze traditie, juist omdat hij niet kon bogen op een dergelijke afkomst. *Il libro del Cortegiano* (*Het boek van de Hoveling*) uit 1528 van Baldasar Castiglione, dat Constantijn ook in zijn boekenkast had staan, was voor hem een belangrijke inspiratiebron.¹³ De sympathie van anderen winnen met behulp van muziek en poëzie was voor Constantijn een hoger doel.

Amor docet musicam

Met zijn intieme verzen voor Béatrix zoekt Constantijn in onze ogen de grens van het betamelijke op. De dubbelzinnige, erotische betekenis die hij in zijn hierboven geciteerde gedicht voor Béatrix aan de viola da gamba geeft, is in de zeventiende-eeuwse poëzie en schilderkunst echter niet ongebruikelijk. *Amor docet musicam* ('de liefde onderwijst de muziek') is een motief dat steeds weer terugkeert. Het gebruik van de viola da gamba¹⁴ staat daarbij, evenals de luit, symbool voor een seksuele relatie.¹⁵ Dit wordt versterkt als het 'samen' musiceren wordt afgebeeld of beschreven, wat in het onderhavige gedicht ook het geval is. Constantijns epigram vertoont opvallende overeenkomsten met een sonnet uit *Enigmata sive Emblemata Amatoria* of *Nieuwe Nederduytsche Gedichten ende Raedtselen* uit 1624. Daar staat bij de afbeelding van een vrouw die een viola da gamba bespeelt het volgende gedicht:

Je ne veux celer, quand je me trouve à point
 Je vais voir mon amy, je le prens, je l'embrasse,
 Et si souvent son nerf entre mes doigts je passe,
 Que je le fais roidir ne voulust-il point,
 Après le voyant prest, gaillard & bien en point,
 Mes deux cuisses s'ouvrant d'un assez large espace,
 Je le mets entre-deux, & si bien je le place,
 Qu'on ne nous diroit qu'un, tant de pres il me joint,

¹³ Catalogus librorum 1687, libri miscellanei in octavo, nr. 35. <http://adcs.home.xs4all.nl/Huygens/varia/catal.html> (29-5-2014).

¹⁴ De viola da gamba (Italiaans voor beenviool), die in de zestiende eeuw op het toneel verscheen, behoort tot de strijkinstrumenten. Aanvankelijk had het instrument zes snaren, later werd er een zevende aan toegevoegd. Kleine viola da gamba's werden op de knie gehouden, grotere soorten werden tussen de benen geklemd. Uit de grote soort heeft zich later de cello ontwikkeld. Een kenmerkend verschil is dat de viola da gamba onderhands en de cello bovenhands wordt gestreken.

¹⁵ Vgl. J.W.J. Burgers, *The lute in the Dutch Golden Age* (Amsterdam 2013) 192-194. Vgl. eveneens de publicaties van E. de Jongh, bijvoorbeeld: *Tot lering en vermaak* (Amsterdam 1976).

Jonge vrouw met strohoed en viola da gamba. Olieverf op doek door Gerard van Honthorst uit circa 1620. Foto: Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Den Haag.

Alors d'un maniment fretillard & adextre,
Remuant haut & bas, or à gauche or à dextre,
Entre mille douceurs j'accomplis mon desir.
Et si parfois son nerf devient lasche & s'abbaïsse
Avec deux de mes doigts si bien je le redresse,
Que plus qu' auparavant, j'en tire du plaisir.¹⁶

De daaropvolgende Nederlandse versie luidt:

Als ick somtijts heb lust of dat het comt gelegen
Soo gae ick tot mijn lief omhels hem vat hem aen
En laet door mijne hant de snaer so dickmaels gaen
Tot dat zij is heel stijf al wouw zij schoon daer tegen.
Daer na als ick 't gereet en tot het wercksje veerdich
Doe ick mijn beenen op en doet soo tusschen tween
Dat niemant meenen sou of wij zijn bey maer een
Soo geef ick het zijn plaets en voechter in seer aerdich.
Met groote gauwicheyt roer ick dan op en neer

16 *Enigmata sive emblemata amatoria of nieuwe Nederduytsche gedichten ende raedtselen* (Leiden 1624) 63.

Nu eens ter slinker hant en dan ter rechter weer
 Met onverwenschte vreucht volbrengende mijn saken
 En soo somtijts verslapt oft nederneycht de snaer
 Soo stel ickse weerom en brengse soo tot haer
 Dat my meer vreuchden naer als opt te voor genaken.¹⁷

Bovenstaand gedicht is heel expliciet en onmiskenbaar erotisch van toon. Het is haast ondenkbaar dat Constantijn niet bekend was met deze bundel pikante gedichten, die vooral bij Leidse studenten in de eerste helft van de zeventiende eeuw in de smaak viel.¹⁸ In elk geval kende hij de erotische symboliek van (snaar)instrumenten in de poëzie. De overeenkomsten van dit gedicht met de dubbele bodem in het epigram dat Constantijn voor Béatrix schreef, zijn hoe dan ook evident. In het sonnet richt een vrouw zich echter tot een man, terwijl het bij Constantijns gedicht uiteraard andersom is.

Ook in een ongedateerd gedichtje voor Ninon (Anne) de Lenclos, de beroemde Franse courtesane, gebruikt Constantijn het woord 'instrument' als metafoor voor het vrouwelijk geslachtsdeel. Constantijn bracht een bezoek aan Ninon in haar aristocratische salon in de Rue de Tournelles nr. 28 in de Marais, toen hij in 1662 in Parijs verbleef voor onderhandelingen met betrekking tot het Prinsdom Orange. De onafhankelijke en rijke Ninon stond erom bekend dat zij kortstondige seksuele relaties had met een lange reeks minnaars van naam, met wie zij ook naderhand nog bevriend bleef. Gelijke rechten voor mannen én vrouwen in het streven naar (lichamelijk) genot vormden de basis van Ninons filosofische opvattingen.¹⁹ Overigens schreef Constantijns zoon Christiaan aan zijn broer Constantijn junior naar aanleiding van dit bezoek van zijn vader aan Ninon: 'Mijn vader bezocht haar uiteraard vanwege de liefde voor muziek en ik wil er geen andere gedachte over hebben'.²⁰

À Madame Ninon de Lenclos

Elle a cinq instruments dont je suis,
 amoureux
 Les deux premiers ses mains, les deux
 autres ses yeux;
 Pour le dernier de tous et cinquième
 qui reste,
 Il faut être galant et leste.

Aan mevrouw Ninon de Lenclos

Zij heeft vijf instrumenten die mij in
 vervoering brengen,
 De twee eerste zijn haar handen, de
 twee andere haar ogen;
 Voor het allerlaatste instrument, het
 vijfde dat resteert,
 Moet men door de liefde gedreven en
 in de liefde bedreven zijn.²¹

¹⁷ *Enigmata*, 65.

¹⁸ W.L. Braekman, 'Indecente literaire raadsels uit de vroege zeventiende eeuw', *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (1993) 78-121.

¹⁹ Vgl. over Ninon bijvoorbeeld R. Duchêne, *Ninon de Lenclos. La courtesane du Grand Siècle* (Parijs 1984).

²⁰ 'Mon père la voit assurément pour l'amour de la musique et je n'en veux avoir pas d'autre pensée'. Chr. Huygens, *Oeuvres complètes de Christiaan Huygens IX: correspondance 1685-1690* ('s-Gravenhage 1901) 184.

²¹ C. Huygens, *Gedichten IX*, 8, zonder datum. Met dank aan Jos Gabriëls voor de vertaling.

Madame Salcedo

Begin juli 1656 keerde Constantijn uit Brussel terug in Den Haag. Hij was er niet in geslaagd de onderhandelingen met succes af te ronden.²² Op 11 juli schreef hij een merkwaardige brief aan een zekere mevrouw Salcedo in Brussel. J.A. Worp, de editeur van de Huygens' *Briefwisseling*, vat de inhoud in één zin samen: 'Hierbij zend ik u, volgens belofte, het werktuigje om uw bed warm te maken'.²³ Deze samenvatting is wel heel kort door de bocht, want de intrigerende brief zou bevestigen de moeite waard zijn geweest om in zijn geheel in de editie te worden opgenomen:

Aan mevrouw Salcedo, te Brussel, 11 juli 1656.

Mevrouw, Ik heb gezien dat men in Brussel zo verstandig is om zich in de zomer te voorzien van hout dat men hartje winter nodig heeft. Dit brengt mij ertoe vroegtijdig een magere belofte van weinig waarde in te lossen, die ik u heb gedaan. Het is, mevrouw, een hulpmiddel dat zo goed is voor uw ongemak dat u het slechts hoeft toe te passen wanneer het, dat wil zeggen uw ongemak, bij u in uw slaapkamer op bezoek is, en uw slaapkamer en alle posten in uw boekhouding zullen mij er met duizend zegeningen voor zegenen. Ik kan de pot waarin men de houtskool legt niet laten meesturen, want het materiaal is te breekbaar en voor twee pond kan men die overal vinden. Men hoeft alleen nog maar het apparaat van boven en van onderen met wat doeken te bedekken, die verhinderen dat het linnengoed vergeelt van de warmte. En zo, mevrouw, als u de pot stevig op het voeteneinde van uw bed plaatst, zult u bemerken dat het bed binnen een half uur of minder rondom warm wordt, en als u twee of drie uur wacht met gaan slapen, zult u het nog steeds in dezelfde staat aantreffen. Het deksel aan de bovenkant zal er nat van worden, maar die maakt men gemakkelijk droog met een doek, en bemerk, alstublieft, dat het de voornaamste deugd ervan is dat zo al het vocht dat wij aan lakens en deken geven, er gemakkelijk uit verdampst en het bed blijft droog, hetgeen niet weinig goed is voor de gezondheid.

Zie hoe ik hier de loftrompet steek om u mijn geschenk op waarde te laten schatten. Er is geen marskramer die het mij zou verbeteren. Maar uiteindelijk, mevrouw, zal de ervaring mijn ijdelheid rechtvaardigen, want hoewel het zaakje weinig kost, kent u het Spaanse gezegde dat *'goud is wat goud waard is'*. *En zo maakt men goud van hout. Want ik spreek ook Vlaams als ik wil*. Ik vraag u vergiffenis voor al mijn vrijheden van heden en verleden en de genade mij te kunnen noemen, enz.

Als de schone nicht, die de goedheid heeft gehad mij haar instrument te lenen dat zo groot is en mij zelfs heeft toegestaan dat ik er een stemschroef op heb aangepast, terug is in Brussel, dan verzoek ik u nederig zich de groeten te herinneren die ik u heb verzocht namens mij aan Hare Hoogheid over te brengen in betere woorden dan ik ervoor zou

²² Van 25-1-1657 tot 26-2-1657 was Constantijn opnieuw in Brussel voor de onderhandelingen ten behoeve van de Oranjes.

²³ *Briefwisseling Constantijn Huygens* online. <http://resources.huygens.knaw.nl/briefwisselingconstantijn-huygens/brief/nt/5501> (29-5-2014).

kunnen vinden. Ik zie ervan af om aan te dringen op het portret dat zij mij had beloofd, omdat ik wel zie dat ik haar daarmee vergeefs pijnig.²⁴

Met de brief zond Constantijn mevrouw Salcedo de houten steel van een beddenpan, waarmee hij duidelijk op het mannelijk geslachtsorgaan zinspeelde. Beddenpannen werden gebruikt om in de winter het bed voor te verwarmen. Het apparaat werd gevuld met gloeiende kooltjes en onder de lakens geschoven. Een beddenpan zou men kunnen associëren met een stoof of lollepot, die een vrouw onder haar rokken plaatste om haar benen en onderlichaam te verwarmen. In de zeventiende-eeuwse literatuur en dicht-, lied- en schilderkunst wordt dit voorwerp gebruikt als symbool voor het vrouwelijk geslachtsorgaan. Zo noemt de Engelse priester en schrijver Richard Flecknoe²⁵ de lollepot bijvoorbeeld bij zijn karakterisering van een Hollandse vrouw in zijn gedicht 'Of a Dutch Frow. Made in Holland': '[...] want haar eigen kachel bevindt zich onder haar rokken in haar lollepot, waarmee ze haar dijen rookt als een makreel; je zou haar bijna als een zeemeermin beschouwen, half vis, half vlees, door welke onnatuurlijke warmte zij alleen maar meisjes baart'.²⁶ Roemer Visscher gebruikt in zijn *Sinnepoppen* het

24 De originele tekst luidt als volgt:

À Madame Salcedo à Bruxelles. 11 jul. 1656.

Madame, J'ay veu qu'à Bruxelles l'on a la prudence de se pourveoir en esté du bois qui doit servir au cœur de l'hiver. C'est ce qui me porte à m'acquitter de bonne heure d'une pauvre promesse de paille qu'il vous a pleu recevoir de moy. C'est, Madame, un socorro que es tan grande à su miseria, que no lo es qu'à trater les fois que vous la logerez (*digo su miseria*) dans vostre Alcove y *ella y todas las circunstancias de su contaduria* me béniront de mille bénédictions. Je n'y ay point fait ajoucter la terrine dans quoy se met la braise parce que c'est matière trop fragile et qui pour deux livres se trouve partout. Il ne reste que de couvrir ceste machine par-dessus et dessous de quelque linges qui empesche que les linceux jaunissent de la chaleur. Et ainsi, Madame, dans une demie heure et moins vous, la faisant planter tout ferme contre le pied de votre lict, le sentirez eschauffé tout outre, et si vous attendez deux ou trois heures à vous coucher, vous ne laissez pas de le trouver toujours dans le mesme estat. La couverte d'en haut en suera, mais c'est ce qui s'essuye aisément avec une serviette, et notez, s'il vous plaist, que c'en est la vertue principale parce qu'ainsi toute l'humidité que nous donnons à linceux et couverte s'en évapore absolument et le lict demeure à sec qui n'est pas peu de chose pour la santé.

Voyés comme je prosne pour vous faire estimer mon présent. Il n'y a point de charlatan qui s'en demesle mieux. Mais enfin, Madame, l'expériment justifiera ma vanité, car quoyque la chose soit de peu de prix, vous sçavez le proverbe Espagnole qui dit que '*oro es lo que oro vale*'. *En soo maeckt men goude van hout. Car ick spreek ick oock Flamen als ick wil*. Je vous demande pardon de toutes mes libertés présentes et passées et la grâce de me pouvoir dire etc.

Si la belle cousine qui a eu la bonté de me prester son instrument que es tan grande et mesme de souffrir que j'y aye accommodé une cheville, est revenue à Bruxelles, je vous supplie très humblement de vous souvenir du compliment que je vous avoy prié de me prester envers Son Altesse en meilleur langage que je n'en sçaurais fournir. Je désiste de l'importunité du portraict qu'elle m'avoyt promis, voyant bien que c'est la tourmenter en vain.'

Met dank aan Rudolf Rasch voor de vertaling.

25 Richard Flecknoe (1600-1678), een Engelse priester en toneelschrijver, was enige tijd *majordomo* in dienst van Béatrix de Cusance en heeft verschillende publicaties aan haar opgedragen. Vgl. I. Huysman, 'Béatrix de Cusance, duchesse de Lorraine (1615-1663). Une duchesse par sa propre entremise', in: N. Arambasin (ed.), *Les Affranchies. Franc-Comtoises sans frontières* (Besançon 2014) 73-89, aldaar 79-82.

26 '[...] for her own chimney, tis under her coats in her lul-pot, with which she so bemackerels her thighs,

embleem ‘Mignons des Dames’ om duidelijk te maken dat een stoof in het koude Hollandse klimaat een geduchte concurrent is van de man. Om haar aandacht naar hem in plaats van naar de lollepot te laten uitgaan, moet een man zich als een ‘volmaect Courtisaen’ gedragen.²⁷

Wie is deze madame Salcedo aan wie Constantijn zijn brief richt? De meest voor de hand liggende mogelijkheid is dat het Béatrix zelf betreft en dat hij ‘mevrouw Salcedo’ als een pseudoniem gebruikt. Hij fingeerde deze naam wellicht ten behoeve van zijn archivering (en nalatenschap), maar ook ter bescherming van de goede naam van Béatrix, daar het wel erg direct en obscene was wat hij de hertogin van Lotharingen te melden had. Deze indirecte manier van adressering was voor hem de geëigende manier om juist heel direct te zijn. Daar komt dan meteen een plagerijtje bij in de typerende stijl van Constantijn. *Salcedo* is afgeleid van het Spaanse *sauce*, dat wilg betekent, *Salcedo* staat voor ‘wilgenbos’. De wilg staat bekend als symbool van vruchtbaarheid en vrouwelijkheid, maar ook voor treurigheid. Dit laatste zou uiteraard uitstekend kunnen passen bij Béatrix, gezien haar huwelijksproblemen met hertog Karel. Het is kenmerkend voor Constantijn om zo’n tamelijk vergezochte woordspeling te bedenken. Het Franse woord *alcove* voor slaapkamer duidt er eveneens op dat de brief aan een voornaam persoon als Béatrix gericht moet zijn geweest.

Ook de mengelmoes van Frans, Nederlands en Spaans is opvallend. Huygens moest zich in deze periode veelvuldig bedienen van de Spaanse taal. Zo was hij net teruggekeerd van zijn onderhandelingen aan het Brusselse hof met betrekking tot het Oranjehuis, waar hij vanzelfsprekend veel Spaans zal hebben gehoord en gesproken. Van november 1656 tot juni 1657 vertaalde hij Spaanse spreekwoorden in het Nederlands, die hij opnam in een map getiteld *Spaensche wijsheid, Vertaelde Spreeckwoorden*.²⁸

Vermoedelijk heeft Constantijn de brief inclusief de beddenpansteel bedoeld als één grote dubbelzinnige flirt met allerlei pikante toespelingen. Het bed van ‘mevrouw Salcedo’ is kennelijk te koud bij gebrek aan een minnaar en moet daarom – zelfs in de zomer – met een beddenpan worden opgewarmd. De verwijzing naar *su miseria* heeft betrekking op Béatrix’ huwelijksellende en haar ‘koude’ bed zonder man. Vandaar ook het Spaanse taalgebruik; hertog Karel bevond zich immers in Spaanse gevangenschap. Ook Constantijns verontschuldigungen aan het einde van zijn brief voor al zijn ‘vrijheden van heden en verleden’ (*toutes mes libertés présentes et passés*) vallen zo op hun plaats.²⁹

as you'd take her for a Maremaid, half fish, half flesh, by which unnatural heat she brings forth nothing but Zooterkins'. Zooterkins = zoeterkens = meisjes. R. Flecknoe, *Enigmaticall characters, all taken to the life from several persons, humours, and dispositions* (z.p. 1658) 29-30. Met dank aan Els Kloek voor de vertaling van ‘bemackerels’ en ‘Zooterkins’.

²⁷ R. Visscher, *Sinnepoppen*. L. Brummel (ed.) (s-Gravenhage 1949) 178.

²⁸ Huygens, *Gedichten VI: 1656-1661*. J.A. Worp (ed.) (Groningen 1896) 84-221. Vgl. C. Huygens, *Koren-Bloemen* (s-Gravenhage 1658).

²⁹ Niet alleen in het gedicht ‘Viola da gamba in het ongerede’, maar ook in een eerder geschreven gedicht

In het naschrift van de brief richt Constantijn zich, via mevrouw Salcedo, tot 'la belle cousine'. Deze wisseling van aanspreekvorm verhoogt het speelse karakter van de brief. Reeds sinds zijn eerste gedicht voor Béatrix, uit 1652, noemt hij haar 'mijn nicht'.³⁰ In dit gedicht bedankt hij haar dat zij hun verbondenheid door gemeenschappelijke Bijbelse voorouders, te weten Adam en Eva, wil accepteren. Hij wijst haar er echter ook op dat ze 'echte' gezamenlijke voorouders deelden. Constantijn beweert namelijk in zijn autobiografische *Mijn jeugd*³¹ dat hij van vaders kant afstamde van Wolfert van Brederode (± 1495-1548). Béatrix op haar beurt stamde via haar moeder van de Van Brederodes af. Constantijn moet verrukt zijn geweest toen hij ontdekte dat hij en Béatrix gezamenlijke oud-ouders hadden en dus verre verwanten, ofwel achterneef en -nicht in de zesde graad waren. Het kunnen aantonen van bloedverwantschap, zeker als het om adellijke personen ging, was in die dagen zeer belangrijk, hoe ver verwijderd de afstamming ook was.

Vervolgens wijst Constantijn er in dit naschrift, duidelijk refererend aan het gedicht 'Viola da gamba in het ongerede', veelbetekenend op dat Béatrix haar 'grote instrument' aan hem ter beschikking heeft gesteld en dat zij hem heeft toegestaan er 'een stenschroef in te passen'. Laat Constantijn hier weten dat hij werkelijk seks met Béatrix heeft gehad? Of blijft het bij een toespeling, wishfull thinking zogezegd?

Ten slotte herinnert hij Béatrix aan een langbeloofd portret dat hij maar niet van haar krijgt. Op 19 mei had hij haar al een gedicht gestuurd over een droom waarin hij niet alleen naar haar portret verlangt, maar ook naar Béatrix zelf.³² De laatste regels van dat gedicht zijn verrassend. Hij droomt hoe het zal zijn om haar portret boven zijn bed te hebben hangen. Hij gaat nog verder, want hij zegt dat hij haar portret eigenlijk niet meer nodig heeft. Hij is immers in staat om te dromen dat hij Béatrix zelf in zijn bed heeft liggen.³³

Ten slotte

Alsof het nog niet genoeg was, schreef Constantijn enkele maanden later een epigram dat kennelijk een antwoord was op een reactie op zijn 'Viola da gamba'-gedicht. Het kan echter ook een antwoord zijn op een reactie op het naschrift in de brief aan mevrouw Salcedo. Het lijkt alsof hij een standje heeft gekregen, omdat hij te ver is gegaan. Van wie deze vermaning afkomstig is, blijft onduidelijk,

over zijn denkbeeldige afdaling in Béatrix' korset was hij immers al erg ver gegaan. Vgl. 'La relique' en 'Rimes sur le busque d'une belle', 30-7-1653, in: *Béatrix en Constantijn*, nr. 17.

³⁰ 'Sur un tableau d'Adam et Ève', 11-1-1653, in: *Ibidem*, nr. 10.

³¹ C. Huygens, *Mijn jeugd*. Vertaling en toelichting C.L. Heesakkers (Amsterdam 1987) 7.

³² 'Songe', 19 mei 1656, in: *Béatrix en Constantijn*, nr. 35.

³³ Constantijn zou Béatrix' portret uiteindelijk in september 1657 ontvangen, waarna hij haar opnieuw met een gedicht vereerde. 'Sur le portrait de la duchesse de Lorraine', 15-9-1657, in: *Béatrix en Constantijn*, nr. 40.

maar Béatrix kan het zeker niet zijn geweest.³⁴ Bovendien zou hij haar dan eind december 1656 niet opnieuw uitdagen:

Ay-je mérité qu'on me gronde,	Heb ik het verdiend dat men mij berispt,
Quand j'ay dit que vos instrumens	Toen ik zei dat uw instrumenten
Sont fort bons et fort beaux céans,	Zeer goed en zeer aanwezig zijn,
Mais le plus mal montez du monde?	Maar op de allerbelabberdste wijze bespannen? ³⁵

Het intieme gedicht 'Viola da gamba in het ongerede' en de gewaagde brief van Constantijn aan Béatrix zijn geen bewijs van een fysieke liefdesrelatie. Wel is duidelijk dat Constantijn op zijn minst met die gedachte speelde. Hij verkeerde klaarblijkelijk op zo'n vertrouwelijke voet met Béatrix dat hij die met haar kón en wilde delen. Mogelijkerwijs brengen het gedicht en de brief een verlangen tot uitdrukking dat nooit kon worden vervuld, al was het alleen maar omdat het maatschappelijke verschil tussen de *bourgeois-gentilhomme* en de hertogin zo groot was. Hoewel haar huwelijkse staat omstreken was, gold Béatrix bovendien als een getrouwde vrouw, terwijl Constantijn bekend stond als een weduwnaar van onbesproken gedrag. Openlijke buitenechtelijke relaties waren in deze tijd en kringen onacceptabel. Ze bestonden echter wel degelijk, maar steeds achter een façade van discretie en schone schijn.

Daar kwam bij dat Constantijn goed bekend was met het gebruik van dubbele bodems en toespelingen in teksten. Zo kon hij zich immers altijd op de letterlijke betekenis beroepen. In zijn eigen exemplaar van Roemer Visschers *Brabbeling* tekende Constantijn in 1625 in het Latijn aan dat 'dit boekje vanwege de vele onwelvoeglijkheden niet gelezen mocht worden, tenzij met het nodige oordeelsvermogen'.³⁶ De opmerking is illustratief voor zijn ambivalente houding tegenover seks: in het openbaar toonde hij zich terughoudend en gereserveerd, maar in zijn niet voor publicatie bedoelde gedichten en brieven was hij heel expliciet. Béatrix zal Constantijn om zijn welgekozen woorden hebben geprezen als een *honnête homme*, precies zoals Roemer Visscher het in zijn embleem 'Mignons des Dames' met de stoof als symbool heeft willen aangeven.

Wat zich werkelijk tussen Béatrix en Constantijn heeft afgespeeld tijdens hun intieme ontmoetingen in Brussel zullen we nooit weten. Het is, zoals Constantijn het gewenst zou hebben, voor de goede verstaander om conclusies te trekken.

34 Naar aanleiding van Constantijns gedicht over haar korset had ze hem immers aangemoedigd tot het schrijven van 'al die mooie en aardige voortbrengselen van uw geest': 'toutte[s] les jollye et belle[s] production[s] de vostre esprit', *Béatrix en Constantijn*, nr. 21.

35 'Ay-je mérité', 20-12-1656, in: *Béatrix en Constantijn*, nr. 34. Het werkwoord *monter* heeft hier een dubbelzinnige betekenis in de zin van optuigen/stemmen/bestijgen, maar wat het precies zou moeten zijn, blijft natuurlijk in het midden.

36 'Hic libellus aut non legendus est habet enim scurrilia multa, aut cum magno Iudicio'. R. Visscher, *Brabbeling*, A.C.G. Fleurkens (ed). DBNL 2013, http://dbnl.nl/tekst/vissoo4brabo2_01/ (29-5-2014).